

АНТРОПОС – ТОПОС – ТРОПОС: АНТОЛОГІЯ «КООРДИНАТИ» ЯК ПОШУК НОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено аналізу видання «Координати: антологія сучасної української поезії на заході» (1969) в упорядкуванні Богдана Бойчука й Богдана Рубчака, яка вперше представила україномовну літературу діаспори як самодостатнє і самоцінне художнє явище і тим самим засвідчила формування нової літературної ідентичності. Питання про те, «до чого ми належимо», не розв'язується більше як питання території. Воно перетворюється на питання мови як особливої поетики й політики, що визначають межі літературної «уявної спільноти».

Ключові слова: антологія, ідентичність, діаспора, еміграція, мова, територія, література.

Статья посвящена анализу издания «Координаты: антология современной украинской поэзии на западе» (1969), составленной Богданом Бойчуком и Богданом Рубчаком, которая впервые представила украиноязычную литературу диаспоры как самодостаточное и самоценное явление, засвидетельствовавшее тем самым формирование новой литературной идентичности. Вопрос о том, «к чему мы принадлежим», не решается больше как вопрос территории. Он превращается в вопрос языка как особой поэтики и политики, которые определяют границы литературного «воображаемого сообщества».

Ключевые слова: антология, идентичность, диаспора, эмиграция, язык, территория, литература.

The article is dedicated to the edition «Co-ordinates: an Anthology of Modern Ukrainian Poetry in the West» compiled by Bohdan Boychuk and Bohdan Rubchak (1969) who was the first to introduce Ukrainian diaspora literature as self-sufficient artistic phenomenon and demonstrated the formation of a new literary identity. The question of «where we belong» no longer is solved as a matter of territory. It becomes a question of language as a special poetics and politics that define the boundaries of literary «imagined community».

Key words: anthology, identity, diaspora, immigration, language, territory, literature.

Це, Богдане, дуже багато роботи, але таку роботу варто робити.

Ми повинні зредагувати найкращу антологію (українську).

Це я так – щоб підтримати себе на душі...

*З листа Богдана Бойчука до Богдана Рубчака
від 2 квітня 1963 року*

Антологія ця триватиме, отже мусить бути зроблена якнайкраще.

*З листа Богдана Рубчака до Богдана Бойчука
від 2 квітня 1969 року*

1969 року у видавництві «Сучасність» (без зазначення місця публікації) з'явилося солідне двотомне видання, яке виносило на суд публіки вибір з 68 авторів: 30 – у першому, і 38 – у другому томі. Разом з тим, ці два томи стали немалим викликом для читацької аудиторії, адже ламали дотогочасну традицію жанру, сформовану в еміграції ще від початку ХХ століття.

Передісторія

Антологія «Координати» в упорядкуванні Богдана Бойчука та Богдана Рубчака, з під-

заголовком «Антологія сучасної української поезії на заході» й передмовою Івана Фізера, молодого на тоді і мало знаного ще дослідника з Ратгерського університету, стала новим літературним явищем, сформованим поза географічними межами України. Найближчим попередником Бойчука й Рубчака у жанрі антології був Юрій Лаврінченко з виданням «Розстріляне відродження» (1959 [див.: 21]), яке дало назву цілій літературній епосі. Так само, як чотири роки раніше Богдан Кравців («Обірвані струни», 1955 [див.: 20]), Лаврінченко – за ініціативою

Єжи Гедройця – запропонував альтернативну до радянської версії української літератури; вільна від ідеологічного тиску діаспора вела, можна б сказати, боротьбу за традицію й за канон. Антології, що доти виходили головню в Канаді чи США, ставили собі за мету або ж сформувати якомога вичерпніший перелік імен «загублених і втрачених» – створити своєрідний літературний архів того, що вдалося вивезти й зберегти на папері або в пам'яті; або ж – як у випадку Лавріненка – вибудовували на основі архіву (тобто всього збереженого, що може стати в потребі відповідно до запитів і смаків укладачів і читачів нових літературних видань) канон – вибірку персоналій і творів, які представляли радше явище стилю, ніж хронології, але так само були пов'язані з Україною як географічним топосом, чи місцем. Богдан Кравців представив у своїй антології репресованих літераторів, Юрій Лавріненко – репресовану літературу, хоч ішлося приблизно про той самий період, який все більше й більше віддалявся в часі. Обидві антології можна розглядати як вияви так званої «синкопованої часовості» (термін Пола Гілроя [36, с. 202]), постійного повертання до певного важливого й трагічного моменту, вирішального для дальшого самоусвідомлення й самотождності. При цьому, як розвиває думку Гілроя Джеймс Кліффорд, «лінійна історія ламається, на теперішнє постійно падає тінь минулого, яке водночас є манливим і оманливим майбутнім» [35, с. 318]. Втрачена література, до якої постійно повертаються і яку відтворюють перші еміграційні антології, свідчить про пережите насильство й знищення, але разом з тим і про «золоті часи» української словесності. Обидва видання якнайкраще ілюструють апорію відродження: для наступного руху вперед необхідно повернутися назад, перейняти розірвану традицію. Тож література 20-х, зібрана в окремих виданнях, стає одним із найпомітніших літературних явищ 50-х.

Подібно до того, як пише Вільям Сафран в есеї «Діаспори в модерних суспільствах: міф про вітчизну й повернення», українська діаспорна спільнота, яку представляв кожен з упорядників (чи Кравців, чи Лавріненко), уявлялася спільнотою вигнанців з рідного дому, не асимільованих остаточно в нових суспільствах, у чеканні слушного часу, аби повернутися й – додам від себе – повернути разом зі собою правдиві цінності [39, с. 83-84], котрі так важливо було зібрати й утримати.

Однак час по трохи минав, дім все більше ставав міфічним, а повернення – есхатологічним і утопічним, і ця наростаюча відстань – у часі й просторі – стала найбільшим викликом для нового покоління письменників і літературознавців. Як свідчить один з упорядників, Богдан Рубчак, антологія починалася з сумніву: чи існує українська література поза Україною, на той час – поза Українською РСР. Власне, йшлося не про окремих авторів, а про нову літературну ідентичність, про

пошуки відповіді на питання, чим є література – територією чи мовою. Зв'язок з мовою, знову ж таки, означає не просто уживання певної національної мови (хоч це підставова ознака літературної ідентичності), а витворення цією мовою нової поетики, чи стилю – хай у багатьох особистих відмінах.

Робота над антологією тривала щонайменше з 1963 року (про що свідчать перші листи з цього приводу між Богданом Бойчуком і Богданом Рубчаком). За час роботи над виданням погляди на його вміст і зміст не раз змінювалися, а що упорядники мешкали в різних містах, то їхнє листування дає змогу відслідкувати основні ідеї. Починалася праця з добору авторів. Якщо мова не викликала сумніву (а разом з тим і не була предметом обговорення), то географія виявилася не такою очевидною. Адже традиційна діаспора, як твердить Джеймс Кліффорд, принципово позбавлена географічного місця. Вона дисперсна, розсіяна за самою своєю природою, зміщена, позбавлена старої вітчизни й не вкорінена остаточно в новій, котра залишається (як завгодно довго) тимчасовою. Спільність стосунку до втраченої вітчизни, втраченого власного місця у світі тут куди важливіша, ніж теперішнє місце перебування й соціальні зв'язки всередині групи [35, с. 304].

Питання про те, як окреслити «місце» представленої в антології літератури, постає вже в перших листах. Помітно, що початково точкою відліку («втраченим домом») все ще уявляється Україна, при чому помітне вагання між етнічним та адміністративним (державним) трактуванням території. Добір починається від супротивного: до антології має бути включено те, що такою Україною *не є*. Або, іншими словами, те, що (існує) *не в Україні*.

Епістолярій

Активна праця над антологією починається 1963 року. Роботу над виданням ініціює Богдан Бойчук, провадячи у той же час пошук коштів на видавничі потреби. Рубчак тоді навчається на магістерській програмі і займається підготовкою видання творів Богдана Ігоря Антонича, тож подеколи його праця над антологією – правда, ненадовго – уривається. Найактивніше упорядники займаються укладанням антології у 1963-64 роках, як видно з їхнього листування.

Після повідомлення Бойчука про те, що з'явилася перспектива фінансування, а отже, прийшов час активної праці, Рубчак запитує у листі від 19 березня 1963 року: «Перше питання мусить бути: що ця антологія може читачеві сказати: 1) Кого в неї включати в загальному розумінні – емігрантів, галичан, волиняків, готентотів? 2) Який засяг – всі поети якогось часу й географічного «положення» чи тільки вибрані? 3) Якщо вибрані, то як вибрані? 4) Як вибирається твори – за нашим смаком чи «найбільш репрезентативні» вірші кожного поета? (...)

(Ще одне питання до тих вгорі: якщо вибираємо тільки емігрантських поетів – то чи твори можуть бути й ті, що поет написав на рідних землях, чи тільки ті на еміграції?)» [див.: 23].

Що питання про «місце» еміграції було одним з найважливіших, свідчить також приписка на конверті рукою Бойчука: «Галичина теж була зарубіжжям» [див.: 23]. Відповідаючи на лист Рубчака, Бойчук уточнює критерій добору: «Я мав на думці дати антологію еміграційної поезії, акцентуючи чисто мистецькі досягнення, тобто те, що певні поети внесли нового. Мені здається, що напр. Антонич, Липа, Гаврилюк повинні бути включені, бо вони все таки творили і були (духово і стилістично) «по цей бік межі» розвитку поезії (радянської), і вони внесли багато свого – нового» [див.: 5]. У цьому ж листі без дати Бойчук вперше пропонує назву антології, до того ж, досить промовисту: «Як Тобі подобається назва антології «З поцейбіччя межі» – це тільки сугестія» [див.: 5]. Цю назву підхорлює Рубчак у листі від 29 березня 1963 року, називаючи видання антологією «еміграційної, чи там «поцейбічної» поезії». І разом з тим розширює її географічні межі: «Якщо брати Галичину, мусимо брати тоді і Карпатську Україну, Буковину і Волинь» [див.: 24]. Бойчук, пристаючи на таку пропозицію (лист від 2 квітня 1963 року), окреслює загальний принцип: «Але до речі: включаймо Галичину, Волинь і Підкарпаття. Тобто все по цей бік радянської дійсності, від першої еміграції почавши» [див.: 6].

Зміна концепції намічається 1964 року, коли упорядники повертаються до активнішої праці над нею після деякої перерви (зокрема, Богдан Рубчак перебрався на викладацьку діяльність до Вінніпега, що замалим не призвело до його повної відмови у співукладанні й співредагуванні антології). Найперше, Рубчак пропонує відійти від «ідеологічного» добору до суто географічного. У недатованому листі, писаному орієнтовно між 18 березня й 25 квітня 1964 року, він уточнює поняття «еміграційна література»: «Тепер кілька думок. Думаю, що антологію треба обмежити до поезії еміграційної. В такому випадку випадіть тільки Антонич і Бобинський. (...) А так, антологія буде суцільніша, матиме виразніше обличчя. Подумай над цим! Треба включити деяких старших емігрантів-поетів, особливо Б. Лепкого (жив у Польщі), та О. Олеса. (...) До того треба ще додати Карманського (прожив більшість життя в Бразилії в 20-х роках, зрештою, дуже добрі має речі!). Все-таки, антологія мусить мати якусь систематичність, випуклість, повність. (...) Але найголовніше – думаю, що антологія еміграційна матиме більше сенсу. Інакше, ризикуємо цілою масою прогалин (...) й «розпливчастістю» цілої справи» [див.: 26].

Однак справжня зміна концепції відбувається після наступного листа Богдана Бойчука (від 13 червня 1964 року) і, як видно, не без впливу Юрія Шереха, якого від самого початку упорядники розглядали як ймовірного автора

передмови: «Маючи основний матеріал і передумавши його, – тепер можна скристалізувати основну концепцію антології. Я без всякого сумніву знаю, що не треба робити, – не треба робити антології еміграційної поезії. Нашу літературу ділять на «українську літературу» і «еміграційну» свідомо, на логіці далекоюяглих політичних мотивів, що мали б звести нашу культуру до другорядної ролі спочатку, а вкінці до «злиття». Тож не варто прикладати рук до такої роботи. Десь два роки тому я згадав Шереху про антологію – то його перша реакція була: «Тільки не робіть антології еміграційної літератури». І правильно. Отож нам треба тепер подумати над обличчям антології. Яке воно буде, залежатиме від нас обох» [див.: 7].

У цьому ж листі Бойчук намагається сформулювати новий принцип – принцип, назвімо його так, мовостилно, який зводиться до модернізму у широкому розумінні (засягом на все ХХ століття). Бойчук ладен навіть повністю відмовитися від територіального (географічного) поділу, аби дотриматися естетичної послідовності і повноти: «Тут я пішов би навіть далі – шестидесятники, без сумніву, є частиною процесу. (...) Це був би добрий міст між еміграцією і Україною. Що ти на це?» [див.: 7]. Однак Богдан Рубчак таку можливість все ж таки відкидає.

На хід цієї дискусії (вона то пошквалювалася, то загасала, відповідно до того, наскільки активно велася робота над антологією) непрямо вплинула важлива літературна подія 1965 року: у рамках культурного обміну група письменників з УРСР побувала у США. Хоч, як свідчить Богдан Рубчак у листі від 10 квітня 1965 року, він і доти мав доступ до таких літературних видань підрадянської України, як «Дніпро», «Зміна», «Жовтень» та «Вітчизна», приїзд радянських літературів сильно вплинув на зацікавлення еміграційних критиків і читачів. Нью-Йоркська Група, і раніше далеко не всіма шанована, ризикувала втратити добру частину уваги й аудиторії – а отже, укладання антології теж почасти перетворилося на самопрезентацію: «На Україні робляться цікаві речі. (...) Там відкриваються двері навстіж, і якщо їх хтось не здушить, ситуація буде в багатьох відношеннях цікавіша, ніж у двадцятих роках. Чи ти коли задумувався над ролею нашої групи в цьому їхньому ренесансі? (...) Що думаєш про майбутнє нашої групи? Все чомусь розлітається. Та й є причини. Очі всіх звернені на Україну, і про нас забули цілком. Похоронили та й все. Часом я запитую себе, чи взагалі варто продовжувати писати по-українськи... Нам просто створено штучну смерть. (...) Виходить що нам треба перестати писати взагалі, а активно піддержувати поетів в Україні. Бо навіть крихітку тієї уваги, що її ми мали на еміграції, ми втратили в користь материка. Я знаю?... тут сам чорт не розбере! Що Ти про це все думаєш?» [див.: 28]. Подальша спроба самовизначитися відбувається у двох площинах: відмежування від «материкової»

літератури (тут радикальнішим виявляється Рубчак) і відмежування від старшого покоління еміграційної літератури (і тут радикальніше проявляє себе Бойчук). Все ж, слід зазначити, обидві межі визначаються через естетичні, а не через просторові чи часові критерії. Цікаво теж, що початково упорядники вагалися між амбіцією самоствердитися окремо від старшого покоління і бажанням «освятити» своє видання авторитетом визнаних знавців літератури – Юрія Шереха і Юрія Лавріненка. Розмова про Шереха як ймовірного автора передмови ведеться обома упорядниками ще з 1963 року. Разом з тим, мовлячи про старше покоління літературознавців, Рубчак у листі від 29 березня 1963 року пише: «Ці люди знають матеріял, але ми їм покажимо, що і ми його знаємо» [див.: 4]. Лист Рубчака з серпня 1965 року показує дещо поміркованішу позицію. Тут ідеться про перегляд силуеток про авторів: «А чи Шерех прочитав би їх і дав свої завваги? Хоч він би кожну замітку так «зоперував», що треба було б переписувати» [див.: 30]. Подібне визнання й побоювання звучить також у розмові з приводу пропозиції Лавріненка зредагувати видання. 20 грудня того ж таки 1965 року разом з новими надісланими матеріалами Рубчак зізнається: «Присилаю шість «силуеток» до антології. Я в них трохи «розписався» – але це цілком навмисне. Справа в тому, що я прочитав ще раз «Розстріляне відродження» – силуетки Лавріненка таки солідні. Як знаєш, він нашу антологію зголосився редагувати сам. Отже, на мою думку, треба показати, що ми також щось уміємо. Дуже шкода, що я так пізно взявся за це діло, але ще може встигнемо. (...) Тоді зможемо сказати, що ми справді зробили, що могли» [див.: 31].

Врешті, з доступних наразі листів невідомо, як склалися (чи радше не склалися) історії з «корифеями». У виданні ні один, ні другий із них не зазначений. Автором передмови став молодий на той час Іван Фізер, редактор у виданні не вказаний взагалі.

Разом з тим, цікаво зіставити робочі міркування з виданою 1969 року антологією. Найперше, особливого значення набуває зміна назви. Якщо початковий задум виносить еміграційну літературу «поза межу», на околицю української літератури, то остаточна назва – «Координати» – вказує, що ця література є самодостатньою і самоцінною, вона вибудовує власну систему координат, власний світ, власну систему естетичних вартостей, хай навіть центровану на Київ як символічну точку відліку для подальших ліній розвитку.

Крім того, Іван Фізер у передмові наголошує на вирішальному значенні мовного вибору – ідеться не тільки про принцип «одна мова – одна література», але про мову як про особливу поетику, у цьому випадку – поетику модерну [33, с. XVIII]. Тим самим він стверджує, що антологія показує не діаспорний додаток до літератури, а національну літературу як таку, літературу живу і змінну. Мова стає єдиним домом для тих, хто не

має власної території (країни), а також місцем для експерименту. При цьому не обов'язково йдеться про еміграцію: одну з трьох частин антології все ж таки склали західноукраїнські поети, які опинилися поза межами держави не через зміну місця, а через історичну зміну державного кордону (ідеологічний критерій, який привів до естетичних обмежень). Важливо, що упорядники «Координат» відмовилися трактувати діаспору як периферію, котра прагне протиставитися владному центрові. Обравши мову як стихію творчості, вони ствердили, що література не ділиться на частини, а існує у всій повноті там і тоді, коли відбувається процес творення національною мовою.

У цьому відмінність від попередніх антологій, виданих у діаспорі, – намагання зафіксувати не так канон чи традицію, як зміну, що відбувається у мові й літературі тут і тепер. Упродовж листування обидва упорядники постійно наголошували на тому, що антологія повинна показати літературу як процес – явище живе і змінне. Адже безоглядна вірність мовним і стильовим традиціям загрожує новому поколінню мовною й стильовою атрофією. Рубчак активно уживає поняття «процес» у розлогіх листах від 29 березня і 2 квітня 1963 року [див.: 24; 25] та 13 червня 1964 року [див.: 29], щоразу виділяючи відповідне слово або великими літерами, або підкресленням. Бойчук уживає його як узвичаєний термін в розмові про антологію, починаючи з 1964 року. З таким підходом перегукуються висловлені у спільній публікації твердження Деніела і Джонатана Бояріна про способи розвитку діаспорних культур: «Діаспорні культурні ідентичності вчать нас, що культури не законсервовуються, захищені супроти «змішування», а може, якраз навпаки, вони продовжують існувати саме як такий продукт змішування. Культури, як і ідентичності, перебувають у постійному перетворенні» [34, с. 721].

Не менш важливо, що упорядники відмовилися використовувати саме поняття діаспори у своєму виданні, так само як відмовилися розглядати «захід» як певну територію, куди українська література приходить звідкись, з якогось питомого місця, з дому. Захід стає місцем, де виникає представлена у виданні література, місцем, яке проникає у неї саму. Захід не є *чимось* місцем, з закріпленою за ним мовою чи мовами. Єдність простору й мови змінна, і різні поєднання породжують різні літературні явища, автори яких – чужинці, однак у новому, модерному розумінні: вони, за словами Юлії Крістєвої, більше не прагнуть ані асиміляції у новому суспільстві, ані повернення й злиття з міфічною батьківщиною. Новий чужинець «ревниво ставиться до своєї інакшості, не лише національної й етичної, а по суті суб'єктивної та непоступливої» [18, с. 8].

Якщо «Розстріляне відродження» Лавріненка є пошуком (чи віднайденням) того місця, з якого починається картографія сучасної (модерної) літератури, то «Координати» починають літературну мапу з точки перебування самих упорядників – а

тому від їхніх смаків, вражень, уподобань, адже, ще раз звертаючись до есею Крістевої, «у них удома немає *нікого*» [18, с. 17]. Модерна діаспора, за Кліффордом, почуває себе частиною транс-національного процесу, до якого вітчизна влучена в особливий спосіб [35, с. 311]: це більше не землі, залишені в минулому, а спільний простір мови й мовного досвіду.

Такий підхід знайшов вираження у головному принципі укладання: пристрасть замість схеми, творчість замість аналітики, досвід любові замість досліду [3, с. VII]. Одним із найцікавіших (і найсуперечливіших) зізнань у передмові від упорядників є те, що вони відмовилися від контактів з авторами навіть задля перевірки біобібліографічних даних. Особистим контактам вони протиставили поетичне читання, спрямоване особистим смаком і вподобаннями. Безпосереднє враження, досвідчування в єдності особи (антропос), місця (топос) й мови (тропос) приходить на зміну історико-літературному підходові з його хронологією й ціннісною ієрархією.

Критика

Однак саме це викликало чи не найбільше несприйняття критиків – відмова від слідування попереднім зразкам, вихід поза рамки жанру, уявлені як об'єктивність, вичерпність, повнота історико-біографічної інформації.

Найстриманішою була рецензія в «Українському Слові» після виходу першого тому антології. Автор, зазначений як «рецензент», полишаючи роль оцінювача наступним читачам, наводить перелік упущених бібліографічних позицій [див.: 2]. Натомість захований під криптонімом В. Ч-о проф. Юрій Буряківець¹ у короткому відгуку на «Координати» в «Українських вістях» (1970) висловлює своє незадоволення назвою, суб'єктивним добром авторів і модерною настановою як такою («у доборі поетів і творів вони не проминули ні одного «модерного» харамаркання» [10, с. 6]). Той же автор – цього разу під власним іменем – в «Українських вістях» (1970) виливає на дві сторінки своє обурення антологією, хоча в першому ж абзаці обмовляється, що його не зачислили до представлених там поетів. Професор кількаразово ратує за «логічну послідовність» поезії, і його власна логіка украй прямолінійна: якщо його не включили до антології, а він себе вважає поетом, то включених до видання авторів він поетами не вважає, а передовсім не вважає ні поетами, ні літературознавцями упорядників антології. Редакція навіть супроводила текст приміткою: «усі ображаючі, на нашу думку, людську гідність вислови та навіть деякі нецензурні слова з цієї праці проф. Юрія Буряківця усунула Редакція «УВ», решта залишається на сумлінні Автора [8, с. 7]. Цікаво, що невгамовний автор надрукував той самий текст також у виданні «Вільний світ» [9, с. 9-10].

Подібну позицію займає Іван Манило, автор замітки «Затрата дистанції чи кололітературна контрабанда?», надрукованої також 1970 року в рубриці «З листа до редакції» газети «Українське народне слово»: спробу укласти антологію, яка б представляла сучасний літературний процес, автор різко негативно трактує як намагання «Увіковічити й свої імена поруч з відомими й видатними нашими поетами» [19, с. 8], а поезії нового – модерного – покоління й узагалі відмовляє в естетичній якості.

Значно поблагливіший у своїх оцінках Іван Боднарчук,² зокрема, він радо вітає методологічний експеримент Івана Фізера і визнає неабияку інформативну вагу антології, однак, покликаючись на Святослава Гординського, висловлює побоювання, що модерністська настанова на деідеологізацію літератури та естетичну цінність загрожує деукраїнізацією [15, с. 10].

В інформаційному виданні «Нотатник: український бюлетень» за 1970 рік не зазначений автор зауважує, що огляд подій літературного життя дається в антології з «так званих модерністичних позицій» і називає цей підхід ревізійізмом, вартим більшої дискусії. Разом з тим, автора рецензії не влаштовує відмова від єдиної ієрархії авторів і творів, а саму ідею про добір різних ключів до різноякої поезії автор трактує як критичну неспроможність упорядників і автора передмови [1].

Особливо цікава у контексті назагал негативних відгуків рецензія Г. Гордієнка 1970 року в «Українських вістях» – півсторінкова стаття, друкowana також в «Українському голосі». Визначення «українська поезія на заході» він відчитує як українську поезію поза межами ССРСР, так само, як це робить Лариса Онишкевич в анотації на видання, вміщеної 1970 року в часописі «Books Abroad» [37, с. 508-509]. Проте географічна батьківщина залишається омріяною і втраченою землею, «справжньою» вітчизною, яка єдина спроможна дати оцінку всього, що відбувається поза її межами. Перебування «на заході» потрактоване як вимушене й тимчасове: «вже не за горами час, коли треба буде ставати до звіту перед Вільною Батьківщиною та показувати, ЦО та ЯК ми робили й зробили!» [12, с. 7].

Позитивно оцінює антологію Ярослав Розумний в рецензії під назвою «Координати до центру»: «Це солідна, на нашу думку, до тепер найкраща того роду праця в нашому літературознавстві і далеко переходить межі прийнятого поняття антології» [22, с. 1]. Що особливо важливо – це заувага про те, що «Координати» виходять поза усталене визначення жанру, тож відповідність усталеним вимогам не може бути критерієм для відповідної оцінки видання. На цьому автор рецензії наголошує двічі – і за другим разом вдокладніше свою заувагу: автори діють не як

¹ Криптонім, яким підписана ця публікація, розкрито у виданні творів Олега Зуєвського «Я входжу в храм...» [14, с. 725].

² Стаття підписана криптонімом І. Б., який Богдан Бойчук розкривав на копії статті, збереженій у власному архіві.

«упорядники», а як митці, керуючись власним смаком, вподобаннями.

Принцип поезії як мови – не як території – виразно звучить у цій рецензії, разом з тим місце також має значення, Київ присутній у переліку «місць поезії» як альфа і омега – та точка, з якої починається відлік, система координат: «Розвиток української поезії, де б вона не творилася, починаючи Києвом через Париж, Нью-Йорк, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айрес, і кінчаючи Києвом, вони розглядали під одним кутом бачення» [22, с. 1].

Нарешті, слід віддати належне згадуваному відгукові на антологію Святослава Гординського (1970): вказуючи на цілий ряд огріхів, неточностей і пропусків, Гординський все ж підноситься до рівня рецензії, докладного перегляду змісту й принципів видання, а не поширеної анотації, і гідно поціновує зусилля упорядників.

Квіти в горщиках?

Не ідеалізуючи видання, варто все ж сказати, що закиди на адресу упорядників часто не підкріплювалися серйозними аргументами. Частково негативна реакція пояснюється суперечливим характером самої модерної свідомості: з одного боку, модернізм вірить у те, що будь-яка зміна відбувається на краще (література, творена в нових умовах діаспори, «вартісніша» від того, що виникає на підрадянських територіях), з іншого – проглядає бажання утримати незмінний стан речей, певну вже досягнену високу якість (скажімо, рівень модерної української літератури 20-х років ХХ століття).

До цього додається також стрімке бажання долати ті межі, які відділяли україномовну літературу від іншомовних, з якими довелось вічна-віч зіткнутися еміграційним автором. Так, Зигмунт Бауман в одній зі своїх лекцій наголошує, що для раннього модерну (філософ відкидає поняття постмодерну, натомість пропонує авторське «текуча модерність») характерне активне долання іншості, котру мігранти сприймають як тимчасове явище. Більше того, чим швидше така іншість буде подолана – тим успішніше буде відповідь на історичний виклик: «Так що якщо прибували мігранти з інших країн, ніхто так серйозно не займався роздумами над мистецтвом постійного перебування в *coliving*, співжиття з іншими, інакшими людьми, адже присутність інших

елементів, які відрізняються від нас культурою, релігією, мовою, історіями, які вони розповідають про своє минуле, – це тільки тимчасові труднощі. Скоро вони стануть буквально такими ж, як ми. Ці відмінності, які утруднюють комунікацію між нами, просто зникнуть» [див.: 4].

Творення літератури національною мовою, звісно, забезпечувало від повного злиття, однак творчість модерністів на еміграції свідчила на користь того, що нові й актуальні ідентичності у сучасному світі формуються у процесі діалогу з *іншим*. З цього погляду «Координати» стали пошуком нової системи співвідношень; попередні антології співвідносили пропоновані версії української літератури з версією радянською, тоді як «Координати» запропонували *нового іншого* – західну поезію. За автором книги «Діалоги у діаспорах» Нікосом Папастергіадісом, діаспорну культуру не можна описати через органіцистські терміни: це не насіння, яке однаково проросте у будь-якому ґрунті [38, с. хі]. Воно несе в собі пам'ять про минулу батьківщину, але залежить також від батьківщини теперішньої. Тож «Координати» утверджували існування не просто літератури в діаспорі – вивезених у горщиках чи пригорщах рослин – а саме літератури діаспори, зрощеної на новому ґрунті.

Питання про те, «до чого ми належимо», не розв'язується більше як питання території. Воно перетворюється на питання мови як особливої поетики й політики, що визначають межі літературної «уявної спільноти». При чому зв'язок з мовою як «домом буття» більше не бачиться як повернення, а як співтворення, а отже, спрямований не в минуле, а в майбутнє. «Уявна спільнота», або ж уявлювана, з наголосом на активній дії суб'єкта, приходить на зміну «пізнаній спільноті».

Повертаючись до згадуваної вже тріади (антропос – топос – тропос), можемо тепер перетлумачити її на новому рівні: антологія «Координати» формує і представляє новий стиль і світогляд, у рамках якого постає нова художня *концепція людини* і формуються «літературні топоси», чи «загальні місця», що передають спільний естетичний, етичний і риторичний досвід – досвід модерної літератури, який визначається через певний мовостиль, нове народження мови у нових «координатах».

ЛІТЕРАТУРА

1. [рец. на: *Координати : Антологія сучасної української поезії на заході* : у 2-х т. / [Упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак]. – Б. м. : Сучасність, 1969] / [автор невідомий] // Нотатник : український бюлетень. – № 5 (100). – Травень 1970. – С. 3.
2. [Рецензент] Замість рецензії / [Рецензент] // Українське Слово. – Париж. – 28 грудня 1969 – 4 січня 1970. – С. 5.
3. Б. Б., Б. Т. Р. Від упорядників / Богдан Бойчук, Богдан Рубчак // *Координати : Антологія сучасної української поезії на заході* : у 2-х т. / [упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак]. – Б. м. : Сучасність, 1969. – С. V–XII.
4. Бауман Зигмунд. Текучая модерность : взгляд из 2011 года [Електронний ресурс] / Зигмунд Бауман // Полит.РУ. – Режим доступу : <http://www.polit.ru/lectures/2011/05/06/bauman.html>.
5. Бойчук Б. Лист до Богдана Рубчака без дати [між 19.03. і 29.03.1963 р.] / Богдан Бойчук // New York Group Collection. – Series : Bohdan Rubchak Correspondence. – Box [without number]. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
6. Бойчук Б. Лист до Богдана Рубчака від 2.04.1963 р. / Богдан Бойчук // New York Group Collection. – Series : Bohdan Rubchak Correspondence. – Box [without number]. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
7. Бойчук Б. Лист до Богдана Рубчака від 13.06.1963 р. / Богдан Бойчук // New York Group Collection. – Series : Bohdan Rubchak Correspondence. – Box [without number]. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
8. Буряківцев Ю. Фальшиві координати / Юрій Буряківцев // Українські вісті. – Новий Ульм. – Ч. 30. – 26 липня 1970. – С. 7–8.

9. Буряківець Ю. Фальшиві координати / Юрій Буряківець // Вільний світ : Незалежний український тижневик. – Ч. 40. – 12 жовтня 1970. – С. 9–10.
10. В. Ч.-о. Декілька завваг до антології «Координати» / Юрій Буряківець // Українські вісті. – Новий Ульм. – Ч. 27. – 5 липня 1970. – С. 8.
11. Гординський С. Чи скоординовано всі координати? / Святослав Гординський // Сучасність. – Травень 1970. – С. 40–49.
12. Гордієнко Г. «Координати» / Г. Гордієнко // Українські вісті. – 19–26 квітня 1970 року. – С. 7.
13. Гордієнко Г. «Координати» / Г. Гордієнко // Український голос. – 22 липня 1970. – С. 10.
14. Зуєвський О. «Я входжу в храм...»: [Поезії, переклади, статті, матеріали до бібліографії] / Олег Зуєвський ; [уп. Наталя Казанова]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 840 с.
15. І. Б. Антологія української поезії «Координати» / Іван Боднарчук // Український голос. – Вінніпег, Манітоба. – 30 вересня 1970. – Ч. 39 (153). – С. 9–10.
16. Кононенко П. Два Богдани, два Богдани горох молотили... (спізнена рецензія на потенційно важливу, але свідомо викривлену публікацію. «Координати», антологія сучасної української поезії на Заході, «Сучасність», 1969) / П. Кононенко // Слово. – Торонто, Канада. – 1977. – № 6. – С. 281–286.
17. *Координати: Антологія сучасної української поезії на заході* : у 2-х тт. / [упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак]. – Б. м. : Сучасність, 1969. – Т.1. – XXXII + 365 с. ; Т.2. – 487 с.
18. Крістева Ю. Самі собі чужі / Юлія Крістева. – К. : Основи, 2004. – 262 с.
19. Манило І. Затрата дистанції чи кололітературна контрабанда? / Іван Манило // Українське народне слово. – 5 лютого 1970. – С. 8.
20. Обірвані струни : Антологія поезії поляглих, замучених, розстріляних і засланих 1920–1945 / [уп. Богдан Кравців]. – Нью-Йорк : Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Америці, 1955. – 430 с.
21. Розстріляне відродження : Антологія 1917–1933 : Поезія – проза – драма – есей / [уп. Юрій Лавріненко]. – Париж : Institut Literacki, 1959. – 979 с.
22. Розумний Я. Координати до центру : [Машинопис рецензії] / Ярослав Розумний // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library. – 8 с.
23. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 19.03.1963 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Papers. – Subseries : Editing Activities : Koordynaty. – Box 27-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
24. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 29.03.1963 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
25. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 2.04.1963 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
26. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука без дати [між 18.03. і 25.04.1964 р.] / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
27. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука без дати [між 25.04. і 31.05.1964 р.] / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
28. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 10.04.1965 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
29. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 13.06.1965 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
30. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука без дати [серпень 1965 р.] / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
31. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 20.12.1965 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
32. Рубчак Б. Лист до Богдана Бойчука від 2.04.1969 р. / Богдан Рубчак // New York Group Collection. – Series : Bohdan Boichuk Correspondence. – Box 6-A. – Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
33. Фізер І. Вступна стаття / Іван Фізер // *Координати : Антологія сучасної української поезії на заході* : у 2-х т. / [упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак]. – Б. м. : Сучасність, 1969. – С. XIII–XXXII.
34. Boyarin D. and Boyarin J. Diaspora : Generational Ground of Jewish Identity / Daniel Boyarin ; Jonathan Boyarin // *Critical Inquiry*. – № 19 (4). – P. 693–725.
35. Clifford J. Diasporas / James Clifford // *Cultural Anthropology*. – № 9 (93). – P. 302–338.
36. Gilroy P. The Black Atlantic : Double Consciousness and Modernity / Paul Gilroy. – Cambridge : Harvard University Press, 1993. – 261 p.
37. Onyshkevych L. M. L. [review : Bohdan Boyččuk, Bohdan T. Rubcak., eds. Koordynaty. Antolohiya Sučasnoyi Ukrayinskoyi Poeziyi na Zahodi. 2 vols. Munich. Sučasnist. 1969. xxxii + 347, 488 pages.] / Larissa M. L. Onyshkevych // *Books Abroad*. – Vol. 44, № 3 (Summer, 1970). – P. 507–508.
38. Papastergiadis N. Dialogues in the Diasporas : Essays and Conversations on Cultural Identity / Nikos Papastergiadis. – London and New York : Rivers Oram Press, 1998. – 228 p.
39. Safran W. Diasporas in Modern Societies : Myths of Homeland and Return / William Safran // *Diasporas*. – № 1 (1). – P. 83–99.